

ჯემალ გვიტაძე

ძალაქ კასპის გენეზისი

შიდა ქართლის ანტიკური ხანის ძალაქების კვლევა-ძიება სამამულო ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი საყურადღებო და მრავალმხრივ საინტერესო საკითხია. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მოცემული პერიოდის ძალაქების გენეზისი. აღნიშნულ საკითხზე მრავალი მოსაზრებაა გამოთქმული:

შიდა ქართლის ანტიკური ხანის ძალაქები მანამდე ძლიერი სამოსახლოები იყვნენ. ძველი პუნქტების გაძლიერებისა და გაძალაქების ერთ-ერთ ფაქტორად მძლავრი მიწათმოქმედება მიჩნეული, რომელიც სარწყავ-საირიგაციო სისტემებით იყო დაქსელილი.

შიდა ქართლში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მრავალი გორანამოსახლარია ფიქსირებული. მათ შორის გამოირჩევა თავისი სიდიადითა და მასშტაბურობით ნოსტეს, მეტეხის, ჭალიქედის, ძლევის ქედის, ცხიბაგორას, გორაკას, ოკამისა და სხვა გორანამოსახლარები. თითოეულ მათგანს ვაძს აკრავს ინტენსიური მიწათმოქმედებისათვის ნაყოფიერი გეოგრაფიულ-ეკონომიკური რაიონი, განპირობებული სარწყავ-საირიგაციო სისტემებით. ასეთივე პირობები გაჩნია დღეს უკვე არქეოლოგიურად შესწავლილ მოცემული ეპოქის ზემძლავრ დასახლებას თრელიგორებს. ძვ. წ. VIII—VI საუკუნეებისათვის, გორანამოსახლარების ირგვლივ წარმოქმნილია დაბური ტიპის დასახლებანი. მაგრამ ეს პუნქტები ძალაქებად ვერ განვითარდნენ.

კასპის ტერიტორიაზე გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ორი მძლავრი გორანამოსახლარია მიკვლეული, კასპის გორა (მდინარე ლეხურას შარჯენა მხარე); აბტალას გორა (მდინარე

ლეხურას მარცხენა მხარე). მათაც მოცემულ ხანაში გააჩნდათ შესაბამისად კასპის № 1 და № 2 სარწყავი სისტემებისა — ინტენსიური მიწათმოქმედებისათვის ვარგისი ვრცელი ფართობები. მაგრამ მივაკუთვნოთ კი ამ გორანამოსახლარებს კასპის ძალაქად განვითარებისა და ჩამოყალიბების ფაქტორი? ვფიქრობთ ასეთი დაცვის გაკეთება ნაჩქარევი იქნებოდა. რადგან მიგვაჩნია რომ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გორანამოსახლარები (თავისთავად) და ინტენსიური მიწათმოქმედება ძალაქების, კერძოდ კასპის ქალაქისა და საქალაქო ცხოვრების წარმოქმნის პირობა, სიმელო არგუმენტად არ გამოდგება.

გორა თავის ეკონომიკურ რაიონში აერთიანებს სათეს ფართობებს და საძოვრებს, ტყეს მდინარეს და სხვა. სათესი ფართობები დასამუშავებლად ეძლეოდათ ოჯახებს ან ოჯახთა ჯგუფებს (კოოპერაციის გზით) ხოლო საძოვრები გორის საერთო საკუთრებას წარმოადგენდა და იგი ოჯახზე ან ოჯახთა ჯგუფზე არ გაიყვმოდა.

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გორანამოსახლარის ეკონომიკა შერეულ მეურნეობას (მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა) ემყარებოდა. აქედან გამომდინარე შრომის დანაწილება მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა ვერ აღმოცენდებოდა, რადგან მეურნეობის ორივე დარგი ერთ ეკონომიკურ ფაქტორში ერთიანდებოდა.

ხელოსნობის დარგები. სავაჭრო ურთიერთობანი ჭერ კიდევ გორისა და ხევის მმართველობის დროს ჩაისახა, მაგრამ გორაზე წარმოებული ხელოსნური ნაწარმი, ძირითადად ადგილობრივ მოთხოვნებს აკმაყოფილებდა. მართალია ვაჭრობა ხელს უწყობდა

საქონლის გაცვლას თემებს შორის, მაგრამ მას, როგორც ჩანს დატარებითი ხასიათი ჰქონდა. ვაჭრობა გორებისა და ზევის ეკონომიკური რაიონის მოსახლეობის ურთიერთშეხებისას წარმოქმნიდა საბაზრო ადგილებს. მაგრამ მოკლებული ეპოქის საწარმოო ძალების სუსტი განვითარება, ვერ უქმნიდა „ბაზრობას“ ინტენსიურ ხასიათს და იგი ეპიზოდური და სეზონური უნდა ყოფილიყო. აქედან გამომდინარე გორისა და ზევის მმართველობის პირობებში ხელისნობა და ვაჭრობა თავისთავად ვერ ქმნიან ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების წარმოქმნის პირობებს. არ არის გამორიცხული, რომ „საბაზრო“, „სავაჭრო“ პუნქტებმა სხვა ხელშემწყობ, ეკონომიკურ ფაქტორებთან ერთად, შექმნან საქალაქო ცხოვრების საფუძვლები.

შენიშნულია, რომ შიდა ქართლის ანტიკური ხანის ქალაქები წარმოიშვა, აქ საერთაშორისო, სავაჭრო-სატრანზიტო გზის (დიდი გზა: ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ) გავლის შედეგად. გზის ამ მონაკვეთის გავლამ შიდა ქართლში (მისაქციელი—დასავლეთ საქართველოსაკენ) ხელი შეუწყო ამ რეგიონის ეკონომიკურ დაწინაურებას და ამ ბაზზე ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების წარმოქმნას.

გზები თავისი მნიშვნელობით ორ კატეგორიად იყოფა: ძირითადი და ადგილობრივი.

ა) ძირითადი მაგისტრალი მიემართებოდა მისაქციელი — დასავლეთ საქართველოსაკენ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ცნობით ქალაქები: სარკინე, კასპი, უფლისციხე, ყვერნაქების დაბალი მთიანეთის მწყარვისა და მდინარე მტკვარს შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე დაფიქსირებული. აქედან გამომდინარე ზემოაღნიშნული ქალაქების წარმოქმნა გზის ამ მონაკვეთის (მისაქციელი — დასავლეთ საქართველოსაკენ) ფუნქციონირებით ვერ აიხსნება.

გზის ამ მონაკვეთის ფუნქციონირე-

ბას, წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიურ კვლევის მონაცემების მიხედვით, როგორც ჩანს, ინტენსიური ვაჭრობა იქმნებოდა. (1. გვ. 502—505). გზის დაცვა, ბუნებრივია სამეფო ხელისუფლების პრეზერვაციის მიზნით მოქცეა. (2. გვ. 99—100). ყოველივემ, ვფიქრობთ, გამოიწვია კასპის პოლიტიკურ-ეკონომიკური დაცემა. თუმცე ვერ მოსპო (3. გვ. 41-46). შესაძლოა ეს მოვლენა აისახა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ცნობაში „მეფობდა არსუკ რომელმან კასპი შეიპყრო და უფლისციხე განაგო“ (4. 1. გვ. 82).

იბადება კითხვა, რა ფაქტორმა შეუწყო ხელი ქალაქის წარმოქმნას ძალისში და არა მისაქციელში? მისაქციელი, როგორც ცნობილია, ოდითგანვე საერთაშორისო გზაზე მდებარეობდა: წინააღიწი — ჩრდილოეთ კავკასია, ამ პუნქტზე გაიარა მეორე საერთაშორისო გზაშაყ. ქალაქ ძალისას წარმოქმნის ეკონომიკური ფაქტორის შესწავლის ჩვენ არ შევუძლებით, მხოლოდ შეგნიშნავთ, „ძალისა“ — იქნებ მოუთითებდეს საერთაშორისო გზის გავლამდე „მუხრანის ქვეყნის“ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცენტრის ფუნქციონირებას.

სავარაუდოა, რომ საერთაშორისო გზის ერთი მონაკვეთი ფუნქციონირებდა მდინარე მტკვრის მარჯვენა მხარეს, ამ შემთხვევაშიც კასპი ამ გზის მძლავრ რეზერვუარს. ბ) ადგილობრივი გზის ფუნქციონირებას შიდა ქართლი — კასპი — გალმა მხარი — თრიალეთი, განსაზღვრავს ეკონომიკური ფაქტორი — თრიალეთის საზღვებულ სამოკვრები.

ბუნებრივია ისმის კითხვა — რა ძირითადი ეკონომიკური ფაქტორი დაედო საფუძვლად ყვერნაქების დაბალი მთიანეთის მწყარვისა და მდინარე მტკვარს შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე შიდა ქართლის ანტიკური ხანის ქალაქების, ევროპულ კასპის პოლიტიკურ ერთეულისა და კასპის ცენტრისა და ქალაქის წარმოქმნას?

კასპის ტერიტორიაზე, ისევე როგორც შიდა ქართლის ზემოთ მითითებულ

რეგიონებში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში გორანამოსახლარების ეკონომიკური ბაზისი შერეულ (მესაქონლეობასა და მიწათმოქმედებას) მეურნეობას ემყარებოდა და იგი მოცემულ ხანაში ერთ ეკონომიკურ ფაქტორში იყო მოქცეული. წარმოებული პროდუქცია მიიღებოდა იმ რაოდენობით რამდენსაც თემის, მოცემულ შემთხვევაში კასპის, საარსებო საშუალებები ითვალისწინებდა, ვიდრე იგი გარე სამყაროსთან თემებს შორის შექმნიდა განსხვავებას (5. გვ. 176).

კასპის დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულისა და კასპის ცენტრისა და ქალაქის წარმოქმნისათვის ჩვენ ძირითად ფაქტორად მესაქონლეობა მიგვაჩნია, რომელსაც განაპირობებდა კერნაქების ღაბღალი შითანეთის მწკრივისა და მდინარე მტკვარს შორის მოქცეული ტერიტორიისათვის დამახასიათებელი ეკოლოგიური მომენტი „ზამთარ ბალახიანი და იზრდება, ცხვართა, რემათა და პროწულთა სიპრავლე და თბილი ზამთარი“ (6. გვ. 72). ზამთრის საძოვრებისათვის ვარგისი, მზვარე ადგილი ოდიტანგვე ჩანს კარგად. იყო შენიშნული მეზობელი ზეგების, კავთისხევის, თემისხევის, ლეხურას ზეობის მოსახლეობის მიერ.

მეზობელი ზეგების — მესაქონლეთა კონცენტრაციამ საჭირო გახადა თემებს შორის საძოვრების განაწილების რეგულირება და აქედან გამომდინარე კასპი — კავთისხევი, კასპი — თემისხევის. როგორც ორ იურიდიულ მხარეს შორის აუცილებელი სამართლებრივი ნორმის წარმოქმნა.

მესაქონლეთა კონცენტრაციამ ხელი შეუწყო თავდაპირველ სასაქონლო პროდუქციის (საქონლის გაცვლას) წარმოქმნას და შექმნა აუცილებლობა სასაქონლო პროდუქტის დაჯგოვებისა. ყოველივე ეს განსაზღვრა კასპში ბაზრის ინსტიტუტის ჩასახვა.

ზევისა და გორის მმართველობის სისტემაში არსებულმა მეურნეობრივმა მახასიათებლებმა, რომელთა შესახებაც ჩვენ ზემოთ ვეჭონდა საუბარი, ასევე საერთო ლაშქარი, საერთო ხატსალოცაების, მეთემეთა თავისუფლებისა და თანასწორობის ტრადიციებმა (7. 1. გვ. 181—192) ადათობრივი სამართლის ნორმატიული აქტების ფუნქციონირებამ ხელი შეუწყო არა მესაქონლეობა (მესაქონლე), მიწათმოქმედება (მიწათმოქმედი და) ხელოსნობა (ხელოსნი), როგორც კლასიკური შრომის დანაწილებას. არამედ წარმოქმნა სოციალური კატეგორია „მეურნე“ და „მეურნეობა“, რომელიც თავისთავში აერთიანებდა მესაქონლესა და მიწათმოქმედს. ზმირ შემთხვევაში ხელოსანსაც ითავსებდა.

ამდენად კასპელები (კასპის თემი), როგორც მფლობელი და ძირითადი იურიდიული მხარე ზემოაღნიშნულ მეზობელ ზეგებთან, არეგულირებდნენ საძოვრების განაწილებას, ხელოსნობა — ვაჭრობასა და ბაზრის ინსტიტუტის წარმართვას. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო კასპის პოლიტიკური ერთეულისა (კასპის ქვეყნის) და მისი ეკონომიკური და ადმინისტრაციული ცენტრის „კასპისა“ და „კასპი“ ქალაქის წარმოქმნას.

1. ვ. ზელიქიშვილი, საქართველო 1-III საუკუნეებში, საქართველოს ისტორიის ნაჭკვევები, 2. ტკბილაძე, საქართველოს ანტიკური ხანის შორაპნის საერისთაოს საკითხებისათვის, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბ., 1964
3. ვ. ზელიქიშვილი, საქართველოს ანტიკური ხანის ქალაქების წარმოქმნის წინამძღვრები (კასპი კასპი). „ძველის მეგობარი“ № 70, 1985
4. „მოქცევაჲ ქართლიაჲი“, ძველი ქართული ავტოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები.
5. ფ. ენკელისი, ანტიკური ისტორია, თბ., 1952
6. ვახუშტი, სსკონიაშვილი, მწიგნობარსა და მესაქონლეს, საქართველოს, თბ., 1941
7. ვ. ზელიქიშვილი, ერთი იურიდიული ისტორიულ-გეოგრაფიული დღიურიდან, საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული კრებული, თბ., 1960.